

Előszó

Amikor 2019-ben napvilágot látott a Movsēs Daszuranc‘inak¹ tulajdonított, *A kaukázusi Albánia története* című öörmény krónika magyar fordítása,² kollégáimmal azon tanakodtunk, hogy folytatni kellene a kora középkori örmény történeti források fordításainak a kiadását, s hogy ki legyen az a történetíró, aki a tudományos kutatások szerint szintúgy sokat foglalkozott a sztyepei népek történetével. Több kora középkori örmény krónikás neve is felmerült, választásunk végül Movsēs Daszuranc‘i kortársára, Sebēos (ca. 590–665) püspökre és az ő 7. század közepén megírt krónikájára esett többek között azért is, mert a magyar őstörténet és a sztyepei népek kutatásában e mű több alkalommal felmerült mint nélkülözhetetlen kútfő. Ráadásul éppen abban az időszakban keletkezett, amikor sorsfordító események zajlottak le a világtörténelem színpadán: új vallás emelkedett fel, az iszlám, hitviták szaggatták az akkor még többé-kevésbé egységes kereszténységet, birodalmak születtek, alakultak át és buktak el mindörökre.

Sebēos püspök neve azonban az úgynevezett „alternatív magyar őstörténet” művelőinek körében is kiemelt fontossággal bírt: 19. században készített, bizonytalan hitelességű tudományos munkákra hivatkozva gyakran felmerült, hogy Sebēos püspök rendkívül sok adalékot őrzött meg a korai magyarságról és annak kultúrájáról. A krónika megjelentetésével két célt tűztünk ki: egyfelől bemutatjuk, hogy maga püspök miről is írt itt valójában, másfelől árnyaljuk, illetve cáfoljuk a magyar őstörténetre vonatkozó állításokat.³

A nyelv- és a történettudomány művelőinek körében közismert tény, hogy a középkori örménység tetemes mennyiségű írott forrásanyagot hagyományozott az utókorra. E *corpusok* elsősorban teológiai, természettudományos

1 A kötetben szereplő ó- és modern örmény nyelvű (grabar, *ašxarhabar*) nevek és fogalmak átírása során a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes* = AIEA) által előírt átírási szabályzat szerint jártunk el. Az egyházfők esetében, ahol lehetőség volt rá, ott magyarosítottuk a neveket, de zárójelben feltüntettük az eredeti örmény formát is. Hasonlóképpen az örmény fővárost, Jerevánt (Erewan) is a magyaros alakban adtuk meg. A görög nevek esetében az ún. akadémiai átírást követtük. Az arab, a georgiai, a szír (arameus), a perzsa, illetve a párthus nevek és fogalmak esetében lehetőség szerint szintúgy a tudományosan elfogadott átírási szabályzat szerint igyekeztünk eljárni.

2 Daszuranc‘i 2019, 12–17.

3 E téren elsősorban a 19. század második felében működött Lukácsy Kristóf (1804–1879) szamosújvári örménykatolikus parókus munkásságát kell kiemelni. A későbbiekben még többször teszünk róla és tevékenységéről említést.

vagy ókori bölseleti értekezések voltak. Ugyanakkor egyáltalán nem elhanyagolható a kéziratos történeti művek száma sem, amelyeket a monostorok legrejtettebb zugaiban, a világtól elzárva őriztek az örmény szerzetesek. Ezeknek a forrásoknak a tudományos igényű feldolgozása a 18. század végén vette kezdetét, és a 19. század közepén vált intenzívvé. Az érdeklődést fokozta, hogy az örmények nemcsak saját mikroviláguknak, hanem hosszú évszázadokon át a nagyobb makrovilágnak az emlékezetét is megőrizték. A fennmaradt kéziratok mennyisége olyan nagy, hogy többségük máig sem látott napvilágot nyomtatásban.

Sebēos püspök 7. századi krónikája az 1840-es években került elő a később, az 1915. évi örmény népirtás során lerombolt bitlisi Keresztelő Szent János- (*Surb Yovhannēs Mkrtič*; *Surb Karapet*) monostorból. A kor tudományos színvonalán elkészített kritikai kiadása 1851-ben jelent meg nyomtatásban, ezt követően a régió egyik legfontosabb kora középkori forrásává vált, mivel Sebēos püspök nemcsak saját népe sorsáról írt, hanem az örménységen keresztül bemutatva az akkor ismert civilizált világ történelmét is. Rengeteg adatot őrzött meg a korabeli Örményország mellett a Keletrómai⁴ (Bizánci) és a Szászánida Birodalom, illetve az iszlám 6–7. századi történelméről. Ezen túlmenően kevesebb, de nélkülözhetetlen adalékkal szolgált a sztyeppei népek történelméről is, tovább a korszak „igencsak zajos” egyháztörténeti (dogmatikai, hitbéli) vitáiról, az ortodoxia, a nesztorianizmus és a monofizitizmus problémáiról is írt. Nem véletlenül vált a mű az armenisták mellett az iranisták, az arabisták, a bizantinológusok, továbbá a régészek és a történészek egyik megkerülhetetlen kútforrásává. Az első kritikai kiadás alapján elkészültek az első idegen nyelvű – orosz, német, francia – fordítások is, ezáltal a krónika nagy ismertségre tett szert a 19–20. század fordulójának tudományosságában. Nem véletlenül nevezik Sebēost a „legnemzetközibb” hírű örmény történétirónak. Sőt, egyes kutatók őt tartják a legkorábbi keresztény krónikásnak, aki beszámolt az iszlám felemelkedéséről és Mohamed prófétáról. Több mint valószínű, hogy ezeknek a sorsfordító eseményeknek maga Sebēos püspök is szemtanúja volt.⁵

A szerző – egy rövid történeti összefoglalót követően – a 6. század utolsó harmadától, 572-től kezdve meséli el országa és népe sorsát 661-ig, amikor az Omajjád-dinasztia alapítója, I. Mu‘āwiya ibn Abī Sufyān (Muāvija) kalifa hatalomra került (661–680), az örményországi arab uralom pedig konszolidálódott. Éppen ez volt az az időszak, amikor Örményország két világhatalom, a Keletrómai és a Szászánida Birodalom (majd az Arab Kalifátus) végvidékén, képletesen szólva „több pogány közt” vívódott és őrlődött. A lakosság, de leginkább az akkori örmény vezető elit (*naxarark*⁶) a politikai és pusztá fizi-

4 A kötetben a bizánci helyett a keletrómai kifejezést használjuk.

5 Hoyland 1995, 89–90.

kai túlélésért küzdött, miközben e nehéz, embert próbáló körülmények ellenére az örmény szellemi kultúra virágzott.

Sebēos püspök krónikájával valójában egy időutazásra invitál minket, amely kiragadja az olvasót a 21. század forgatagából. Az antik Róma örökségét őrző, de már keleti despotaként uralkodó konstantinápolyi császárok, a „világmindenséget” uraló perzsa királyok, könyörtelen muszlim kalifák, szent életű szerzetesek és püspökök, vad és szilaj sztyeppe-i nomádok, vitéz, de mégis gyarló örmény hercegek szerepelnek a mű lapjain. A krónikás nagy hangsúlyt fektet a jellemábrázolásra, főképpen az emberi faj gyarlóságára és tökéletlenségére. A csillogó udvari pompa mögött felsejlenek a tömjén- és szantálfüsttel borított, de Niccolò Machiavelli (1469–1527) leírásait is megsegyenítő ármányok és intrikák: az örmény politikai elit sajátos köpönyegforgatásai és pálfordulásai számtalan formában és alakban mutatkoznak meg az olvasó előtt. Erre némi viszolygással is tekinthetünk, de akkor ez számukra a fizikai túlélés biztosítója volt, mert a több világbirodalom között őrlődő Örményország nemessége és lakossága így tudott alkalmazkodni a körülményekhez. Ebben az időszakban vette kezdetét az örmények körében az igazodás politikája, amely egészen a jelenkorig kísérté, kíséri sorsukat. Mindezeket Sebēos püspök igen olvasmányosan, egyszerű, mégis fennkölt nyelvezettel és a korszak örmény történetíróira mindig is oly jellemző, erős képi világgal közvetíti olvasóinak.

Végül, tiszteletteljes kötelességemnek teszek eleget, amikor hálámat fejezem ki mindazon személyeknek, akik jóindulatú és kitüntető figyelemmel kísérték a jelen kötet születését. Kiemelt köszönet illeti Fodor Pál korábbi fő- és egykori intézetigazgatót, aki folyamatosan ösztönzött az óörmény nyelvű krónikák fordítására. Ugyancsak hálás köszönettel tartozom munkahelyem, a BTK Történettudományi Intézete jelenlegi igazgatójának, Molnár Antalnak, aki kezdetektől fogva támogatta és pártolta ez irányú tudományos tevékenységemet is. Hasonlóképp köszönetemet és hálámat szeretném kifejezni Bálint Csanád akadémikusnak, régészprofesszornak, akivel számos inspiráló eszmecserét folytathattam a kora középkori örmény történelemről, és mindvégig támogatója volt a Sebēos-krónika magyar nyelvű megjelentetésének. Úgyisintén köszönettel tartozom Sudár Balázsnak és Türk Attilának, a BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport egykori és jelenlegi vezetőinek, akik támogatással, építő jellegű megjegyzéseikkel végig állhatatosan segítettek e munka megszületését. Szintén köszönettel tartozom Sárközy Miklós iranista-történész, Bara Péter bizantinista-történész, valamint Kovács Bálint és Kiss Péter armenista-történész kollégáknak, akik tanácsaikkal és javaslataikkal önzetlen módon segítettek e roppant fontos óörmény forrás magyar nyelvű fordításának a megjelentését.

Őszinte hálával és köszönettel tartozom Lewon Bōlos Zek'iyán mechitarista rendi szerzetesnek, Isztambul örménykatolikus érsekének, a velencei Ca' Foscari Egyetem armenista professzorának, Vahagn Abgaryan – az 1979. évi kritikai kiadást jegyző és egyúttal a Gulag poklát megjáró Geworg Varagi Abgaryan (1920–1998) professzor fia –, valamint Dajbukát László jereváni történész-levéltárosoknak, akik végig önzetlen szakmai segítséget nyújtottak a Sebēos-fordítás készítése és a kötet bevezető tanulmányának az írása során.

Végül, de nem utolsósorban egy személyes megjegyzés kívánkozik ide. Képletesen szólva e roppant fontos örmény történeti krónikának a fordítását nem én kezdtem el. Schütz Ödön (1916–1999) 1998 körül kezdett hozzá e munkához, és tudomásom szerint az első fejezetek magyar nyelvre történő átültetését már elvégezte, amikor betegsége, majd 1999-ben bekövetkezett halála végleg lefogta a kezét. Sajnos ennek a fordításkezdeménynek a kézírata a hagyatékból nem került elő. Bizonyos szempontból Sebēos püspök művének magyar nyelvű megjelentetésével az ő tudományos végakarátát teljesítjük, még ha kissé megkésetten is. Ezért az egykori tanítvány és diák részéről hálás köszönet illeti őt.

Őrizze hát e munka e kiváló mester és tudós emlékét! *Tēr Astwac awrhmesc'ē zyišatak nora!*

Budapest, 2023. augusztus 4.

Nagy Kornél